

AZAD İQTİSADI ZONALAR – İQTİSADI İNKİŞAFIN POTENSİALİ KİMİ

Sevil Abdullayeva

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: Sevilabdullayeva@live.com

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi artımı təmin edəcək investisiya qoyuluşlarında maraqları, iqtisadiyyatın inkişaf xüsusiyyətləri və strateji yol xəritəsi haqqında məlumat verilir. Azad iqtisadi zonaların üstünlükləri sadalanır. Ölkəmizin qabaqcıl ölkələrin inkişaf tendensiyaalarına uyğunlaşdırılması göstərilir.

Açar sözlər: azad iqtisadi zona, dayanıqlı iqtisadi artım, birbaşa xarici investisiya, strateji yol xəritəsi.

FREE ECONOMIC ZONES AS A POTENTIAL FOR THE ECONOMIC DEVELOPMENT

Sevil Abdullayeva

*Azerbaijan State University of Economics,
Baku, Azerbaijan*

Abstract. The paper deals with the investment interests of Azerbaijan that provide sustainable economic growth. The information is given on the features of the economic development and strategic road maps. The advantages of free economic zones are analysed. Adaptation of the country to the trends in the development of advanced countries is illustrated by the examples.

Keywords: free economic zone, sustainable economic growth, direct foreign investment, strategic road map.

СВОБОДНЫЕ ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ЗОНЫ КАК ПОТЕНЦИАЛ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Севиль Абдуллаева

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет, Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье рассматриваются инвестиционные интересы Азербайджана, которые призваны обеспечить устойчивый экономический рост. Дается информация об особенностях экономического развития и стратегической дорожной карте. Анализируются преимущества свободных экономических зон. На примерах показана адаптация нашей страны к тенденциям развития передовых стран.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, устойчивый экономический рост, прямые иностранные инвестиции, стратегическая дорожная карта.

1. Giriş

Son 10 ildə Azərbaycan dünyada iqtisadi artım tempinə görə ön sıralarda qərar tutmuşdur. Uğurla həyata keçirilən neft strategiyası əsasında əldə olunmuş gəlirlər hesabına infrastruktur modernləşdirilmiş, qeyri–neft iqtisadiyyatı inkişaf etdirilmiş, sosial rifah yaxşılaşdırılmış, dövlətin balansında olan aktivlər artmış və ÜDM-in həcmi aşan səviyyədə strateji valyuta ehtiyatları yaradılmışdır. 2014-cü ildən başlayaraq neft qiymətlərinin kəskin azalması və ticarət tərəfdaşı ölkələrində iqtisadi böhran nəticəsində ölkədə iqtisadi artım sürətinin yavaşması, institusional və struktur çağırışlar, tədiyə balansı və qeyri–neft büdcə kəsiri, maliyyə–bank sektorunda baş verən proseslər fonunda Azərbaycanda yeni iqtisadi inkişaf yanaşmasına keçid zərurəti yaranmışdır. Davamlı inkişafı təmin edəcək yeni

"avanqard" sektorların üzərində fokuslanmaqla, iqtisadiyyatın strukturu qeyri-ticari bölməyə nisbətən ticari bölmənin, hasilata nisbətən emalın, dövlət sahibkarlığına nisbətən özəl sahibkarlığın, aşağı texnologiya tutumlu sektorlara nisbətən yüksək texnologiyalara əsaslan sektorların, aşağı ixtisaslı əməyə nisbətən yüksək ixtisaslı əməyə əsaslanan sahələrin, az gəlirli bazarlara nisbətən yüksək gəlirli bazarların və aşağı dəyər yaradan sektorlara nisbətən yüksək dəyər yaradan sektorların daha üstün artımı hesabına yenidən balanslaşacaqdır. Milli iqtisadiyyatın strukturunun yenilənməsi biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, ortamüddətli xərclər strategiyası çərçivəsində yeni siyasətin tətbiq edilməsi, maliyyə-bank sisteminin sağlamlaşdırılması, habelə xarici bazarlara çıxış imkanlarının genişləndirilməsi ilə mümkündür.

Azərbaycanda azad iqtisadi zonaların yaradılması prosesinə start verilib. Belə ki, Bakı şəhəri Ələt qəsəbəsində yeni Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanının ərazisi daxil olmaqla azad ticarət zonası tipli xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması ilə bağlı tədbirlər haqqında sərəncam artıq mövcuddur. Sərəncamın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, iqtisadiyyatın davamlı inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin artırılması, Azərbaycan Respublikasının logistika və nəqliyyat mərkəzi kimi mövqeyinin gücləndirilməsi və ölkədə çoxşaxəli nəqliyyat infrastrukturunun yaradılmasıdır.

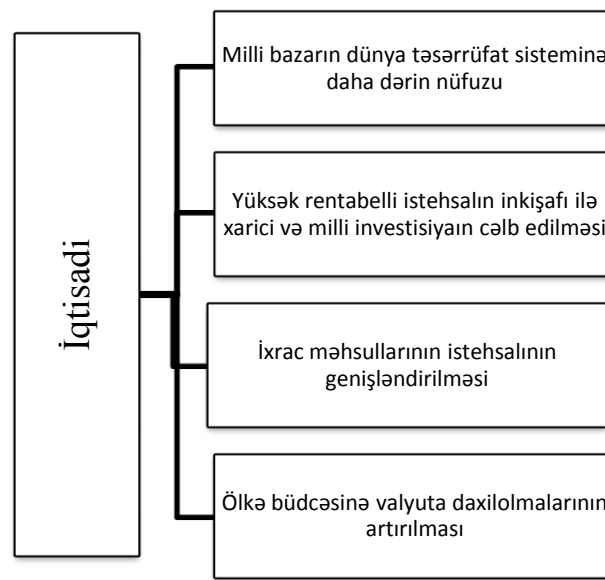
Azad iqtisadi zonaların iqtisadiyyatımıza necə təsir edəcəyi barədə, azad iqtisadi zonalar investisiyaların cəlb olunması və yeni iş yerlərinin açılması baxımından çox vacibdir. İqtisadi zona daha çox nəqliyyat, logistika zonasının formalaşmasına xidmət edir. İnvestisiyaların cəlb olunması əsas hədəf olaraq nəzərdə tutulub. Belə bir iqtisadi zonanın yaradılmasının üstünlüyü ondan ibarətdir ki, Azərbaycan tranzit ölkə olaraq öz imkanlarını genişləndirə biləcək və ölkə ərazisinə daha çox yükdaşımalara nail olacaq. Son dövrlər Azərbaycan ərazisində malların Avropadan və Türkiyədən Asiyaya aparılmasına olan marağın artmasını nəzərə alaraq yeni iqtisadi zonanın yaradılması Azərbaycanın imkanlarını genişləndirəcək. Yeni iqtisadi zona, həmçinin dövlət gəlirlərinin və büdcəyə daxil olan vəsaitin artmasına da səbəb olacaq.

2. Azad iqtisadi zonaların əsas cəhətləri

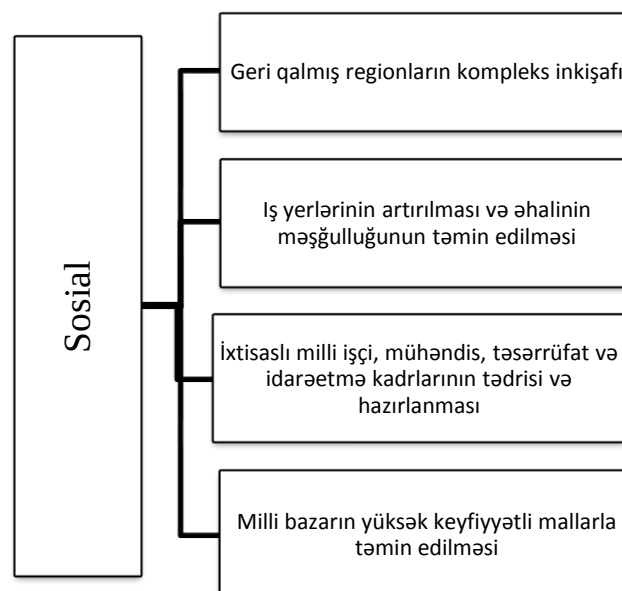
Azad iqtisadi zona yaradan ölkələrin məqsədləri müxtəlif ola bilər. Bəzi ölkələr azad iqtisadi zonalardan iqtisadi integrasiya mexanizmi kimi, digərləri isə xarici texnologiyaların cəlb edilməsi vasitəsi kimi istifadə edirlər. Məsələn, Böyük Britaniya 1981-ci ildən başlayaraq məşğulluğun artırılması və milli səviyyədə iqtisadi konyunkturanın fəallaşdırılması məqsədilə azad hava limanları (Liverpul, Birminhem, Kardiiff, Sausanton, Prestrix və Belfast aeroportları) yaratmağa başlamışdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə 1934-cü ildə qəbul edilmiş qanuna əsasən azad iqtisadi zonaların yaradılmasının əsas məqsədi kimi xarici

malların ABŞ-a idxal edilərkən rüsumlardan azad edilməsi yolu ilə xarici ticarətin dəstəklənməsi və təşviq edilməsi göstərilirdi.

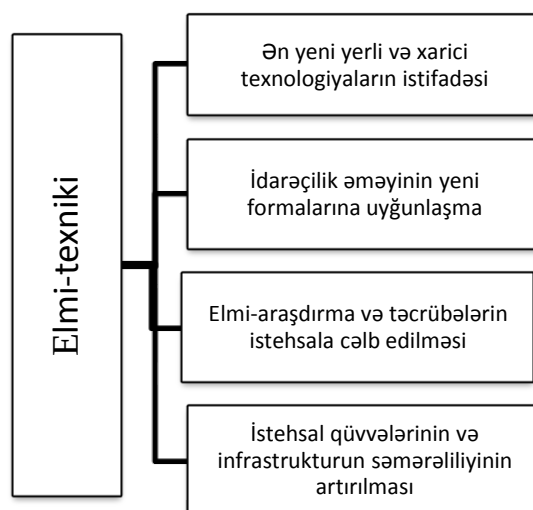
Göründüyü kimi, azad iqtisadi zonaların yaradılması məqsədlərindəki müxtəlifliyi görmək üçün bir neçə misal kifayət edir. Lakin, bu məqsədlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq, onlar müəyyən ümumiliyə də malikdirlər ki, bunların da arasında iqtisadi, sosial və elmi-texniki məqsədləri göstərmək olar:

Sxem 1. Azad iqtisadi zonanın iqtisadi məqsədi. Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Sxem 2. Azad iqtisadi zonanın elmi-texniki məqsədi. Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Sxem 3. Azad iqtisadi zonanın elmi-texniki məqsədi. Müəllif tərəfindən tərtib olunub.

3. Azad iqtisadi zonaların yaradılması prosesi və növləri

Tarixən azad iqtisadi zonaların ilk forması azad limanlar (portlar) ("porto-franko"), yəni alıcı axtarışı zamanı malların müvəqqəti olaraq rüsum ödənmədən saxlanması, yerli bazarın stimullaşdırılması üçün istifadə edilən ərazilər olmuşdur. Bu ərazilər kimi ilk növbədə iri dəniz limanı və ona yaxın ərazilər istifadə edilirdi. Bu ərazilərə xarici malların rüsumsuz gətirilməsi və çıxarılmasına icazə verilir. Azad liman statusuna müxtəlif dövrlərdə İtaliyada Livorno (1547), Genuya (1595), Venesiya (1661), Fransada Marsel (1669), Rusiyada Odessa (1817), Vladivostok (1862), Batumi (1878) liman şəhərləri malik olmuşlar. Hazırda "azad port" statusuna İsveçrənin Buks və Jenevport şəhərləri, Braziliyada Manaus, Rumıniyada Sulina və bəzi digər şəhərlər malikdir. Bazarın inhisarlaşması, dövlətlərin proteksionist siyasətinin güclənməsi, iqtisadiyyat və xüsusilə beynəlxalq ticarətin inkişafı nəticəsində azad portlar öz yerini azad zonaların daha mürəkkəb formalarına verməyə başlamışlar.

Müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik olan dövlətlərdə azad iqtisadi zonaların müxtəlif formaları tətbiq edilir. İnkişaf etmiş iqtisadiyyata malik olan dövlətlərdə (Qərbi Avropa Dövlətləri, ABŞ, Yaponiya) üçün dəniz limanlarında rüsumsuz azad ticarət zonaları, azad hava limanları, maliyyə-bank mərkəzləri, offşor zonalar, texniki-tətbiqi zonalar xarakterikdir. [2]. Keçid iqtisadiyyatlı və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə (xüsusilə Asiya-Sakit Okean regionu və Latin Amerikası dövlətləri) ixrac-istehsal zonaları daha intensiv fəaliyyət göstərir, belə ki, ixracı artırmaqla, bu dövlətlər öz qarşılarında duran məqsədlərə daha tez nail olmağa çalışır və beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi, həmçinin daxili sosial, iqtisadi, texniki, texnoloji və digər məsələlərin həlli üçün zəruri olan sərbəst dövrəli valyuta ehtiyatlarını artırır. Bu kateqoriyada xüsusilə Asiya tipli azad iqtisadi zonalar fərqləndirilir ki, bu zonaların da ən bariz nümunəsi Çinin xüsusi iqtisadi rayonları və xüsusi sahilyanı şəhərləridir.

Keçən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq azad iqtisadi zonaların təşkilində iki müxtəlif konseptual yanaşmadan istifadə edilir:

- ərazi;
- funksional.

Birinci halda zona, bütün rezident müəssisələrin öz təsərrüfat fəaliyyətlərində güzəştli rejimdən istifadə etdikləri xüsusilaşmış ərazi kimi baxılır. İkinci yanaşmaya əsasən zona firmanın ölkə ərazisində yerləşdiyi yerdən asılı olmayaraq, müəyyən növ sahibkarlıq fəaliyyətinə tətbiq edilən güzəşt rejimi kimi başa düşülür.

Birinci hala misal olaraq Çinin azad iqtisadi zonalarını, Braziliyadakı Manaus zonasını, inkişaf etməkdə olan ölkələrdəki ixrac-istehsal zonalarını göstərmək olar. İkinci yanaşmanın nəticəsi müxtəlif xarakterli müəssisələrə güzəştlər tətbiq edən "nöqtəvi" zonlardır (offşor firmalar, "duty-free" mağazalar və s.).

Bu və ya digər dövlət quruluşu üçün hansı zona tipinin daha məqsədmüvafiq olduğunu birmənalı olaraq müəyyənləşdirmək, bu sualın cavabına təsir edən bir çox amillər səbəbindən qeyri-mümkündür.

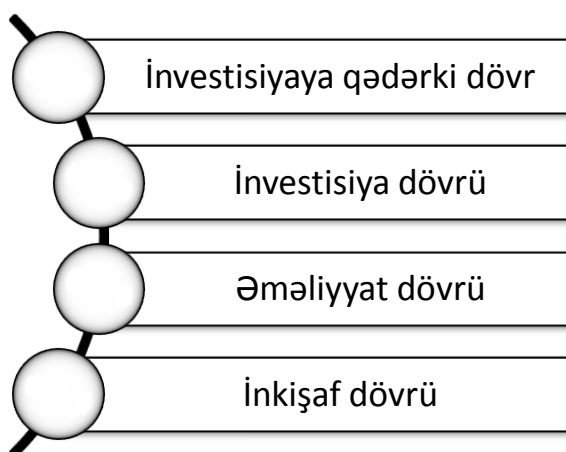
Milli iqtisadiyyatların dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına demək olar ki azad iqtisadi zonaların bütün növləri kömək edir, lakin onlardan hər biri beynəlxalq bazarın müəyyən segmentində fəaliyyət göstərir. Bu zaman nəzərə almaq lazımdır ki, ideal və bütün hallar üçün uyğun olan və tətbiq edildiyi halda avtomatik olaraq birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və iqtisadi inkişafın sürətlənməsinə zəmanət verən zona tipi modeli mövcud deyildir. Ərazinin potensial imkanlarının qiymətləndirilməsi əsasında konkret zona modelinin seçimi həyata keçirilməli, mövcud imkanlara maksimum dərəcədə adekvat investisiya rejimi formalaşdırılmalıdır.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması zamanı onların əsas cəhətlərini nəzərdən keçirmək zəruridir: təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilati formaları, ölkə ərazisində istehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsi üsulları, azad iqtisadi zonada yaradılan əlavə dəyərin istehsal və bölgü imkanları, azad iqtisadi zonanın sərhədlərinin onunla əlaqəli olan digər təsərrüfat sahələrinə, sferalara, ərazilərə genişlənmə imkanları və s.

Lakin, qeyd edilməlidir ki, azad iqtisadi zonaların yaradılması ölkənin və ya regionun inkişafının elementlərindən yalnız biridir. Bu yalnız o zaman mahiyyət kəsb edir ki, fəal struktur və regional siyasət həyata keçirilsin, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin və beynəlxalq ictimaiyyətlə əməkdaşlığın inkişafına zəruri diqqət yetirilsin.

Bununla yanaşı, azad iqtisadi zona yaradılarkən vaxt amili nəzərə alınmalıdır. Bəzi qərb iqtisadçılarının araşdırılmalarına əsasən, azad iqtisadi zonanın yaradılması prosesi dörd əsas mərhələyə bölünür.

Bu mərhələləri aşağıdakı diaqramda görmək olar:

Sxem 4. Azad iqtisadi zonanın yaradılması prosesi mərhələləri. Müəllif tərəfindən tərtib olunub

Azad iqtisadi zonaların yaradılma məqsədləri onları təşkil edən dövlətlərin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən, onların strateji və inkişaf prioritetləri və planlarından və s. asılıdır. Bu səbəbdən, hər bir konkret halda, azad iqtisadi zonaların yaradılması səbəbləri və məqsədləri bir-birindən fərqlənir. Belə ki, *sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə*, məsələn Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Böyük Britaniyada, Fransada azad iqtisadi zonalar sırf beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin fəallaşdırılması, depressiv rayonlarda orta və kiçik biznesin inkişafına yönəlmiş regional siyasətin həyata keçirilməsi, regionlararası fərqlərin aradan qaldırılması məqsədi ilə yaradılmağa başlamışdır. Bu məqsədlər üçün, göstərilən kateqoriyadan olan sahibkarlara milli qanunvericilikdə öz əksini tapan müxtəlif növ vergi güzəştlərinin verilməsi bu dövlətlərdə simvolik olaraq "vergi inqilabı" adını almışdır və azad iqtisadi zonalar bu prosesdə kifayət qədər əhəmiyyətli rol oynayır. Faktiki olaraq, onlar bu prosesdə dünya təsərrüfatı miqyasında miqrasiya edən kapital üçün tələ rolunu oynayırlar.

Azad iqtisadi zonaların bəzi geniş yayılmış növləri aşağıdakılardır:

Azad ticarət zonaları (*Free trade zones*)- azad iqtisadi zonaların demək olar ki, dünyada ən geniş yayılmış növüdür. Tarixi baxımdan ən qədim azad ticarət zonaları XIX əsrdə Almanıyanın azad Hamburq və Bremen şəhərlərində yaradılmış zonalar hesab olunur.

Azad ticarət zonaları ölkənin onun milli gömrük məkanından kənarda hesab edilən məhdud əraziləridir. Bu zonaların azadlığı o deməkdir ki, orada mallar gömrük rüsumlarından, idxal vergilərindən və maliyyə nəzarətinin digər formalarından azaddır. Azad ticarət zonalarına gətirilən mallar bəyan edilmir, lakin, gömrük orqanları qaçaqmalçılığa və qadağan olunmuş malların gətirilməsinə yol verməmək məqsədilə zona daxilində nəzarət tədbirləri həyata keçirə bilirlər.

Azad (rüsumsuz) gömrük zonaları (*Free customs zone*)- bu zonalar azad iqtisadi zonaların ən sadə formalarından biridir. Bu növ zonalar XVII-XVIII əsrlərdən mövcuddur və xarici iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasına xidmət edir. Azad gömrük zonaları ixrac üçün nəzərdə tutulmuş malların saxlanması, qablaşdırılması və cüzi emalı üçün istifadə olunan

tranzit və ya konsiqnasiya anbarlarıdır. Bu zonaları çox vaxt bond anbarları və ya azad gömrük əraziləri adlandırırlar. Adətən, həmin zonaların yerləşdiyi dövlətdə qeyri-rezident olan idxalçı müəssisələr bu zonalarda öz filiallarını yaradırlar. Azad gömrük zonalarında mallar rüsumsuz idxal və ixrac olunurlar. Bu növ zonalar bir çox dövlətlərdə mövcuddur, lakin sənaye cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə daha geniş vüsət almışlar.

İxrac-istehsal zonaları (Export-production zones)- bu zonalar ikinci nəsil azad iqtisadi zonalara aid edilən Sənaye-istehsal zonalarının ən geniş yayılmış növü olmaqla, ticarət zonalarına yalnız malların yox, həm də kapitalın gətirilməsinə başlanması ilə əlaqədar olaraq bu zonaların təkamülü nəticəsində meydana çıxmışlar.

Nəticə. Azərbaycan iqtisadiyyatı ölkənin dəmir yolları ilə paralel həmçinin Xəzər hövzəsində Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı Ələt iqtisadi zonasından bəhrələnməkdir. Azərbaycanın şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika imkanları ölkədən ixracın artması üçün zəmin olacaq, bütövlükdə isə biznes xərclərinə qənaət edilməsinə gətirib çıxaracaqdır. Bundan əlavə, təkmilləşdirilmiş nəqliyyat infrastrukturu Azərbaycanın bütün bölgələrinin daha yaxşı integrasiyasına şərait yaratmaqla, regionlarda biznesin inkişafına əlavə təkan verəcəkdir.

İnvestisiyalar həyata keçirildikdən sonra yerli xammala ehtiyac yaranacaq. Azad iqtisadi zonalar, həmçinin ehtiyatda olan məhsulların bir qisminin daxili bazara çıxarılmasına geniş imkan yaradacaq. Bu da sözsüz ki, öz növbəsində idxaldan asılılığın aradan qaldırılması və yerli məhsulun bazara çıxarılması baxımından çox vacibdir. Sözügedən zona ümumilikdə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına böyük müsbət təsir göstərəcək. Belə zonalar xüsusilə regionlarda yaradılsa, daha yaxşı olar. Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadi zonaların yaradılması üçün spesifik potensiala ehtiyac yoxdur. Burada söhbət güzəştlərin tətbiq olunmasından gedir. İnfrastrukturumuz və mövcud şərait imkan verir ki, Azərbaycanda belə iqtisadi zonaların yaradılmasına nail olunsun.

Azad iqtisadi zonaların ən mühüm, üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, orada mallar gömrük rüsumlarından, vergilərdən və maliyyə nəzarətinin bəzi formalarından azaddır. Amma bütün bunlara baxmayaraq, gömrük orqanları qaçaqmalçılıq və digər qadağan olunmuş malların gətirilməsinin qarşısını almalıdır. Hazırda dünyada 1000-dən çox azad iqtisadi zona mövcuddur və bunların 300-ə yaxını azad ticarət zonalarıdır. Dünya ticarət dövriyyəsinin 25%-i məhz bu ticarət zonalarının payına düşür. Azərbaycanda bir neçə layihəyə baxılıb və yalnız Ələt İqtisadi zonası perspektivli hesab edilə bilər. Avropa ilə Asiyanı birləşdirən Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu, nəqliyyat-logistika mərkəzinin yaradılması, sərnəşin və yükdaşımalarının kəskin artması bu layihəni daha da cəlbedici edəcək. Yeni qəbul ediləcək qanun layihəsində Ələt İqtisadi Zonasının maliyyə mənbələri də öz əksini tapacaq. Belə ki, burada sahənin icarəyə verilməsi, kommersiya razılaşmaları, investisiya qoyuluşu və digər məsələlər də öz həllini tapacaqdır.

“Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” qanun layihəsi hazırda MM-in müzakirəsinə tövsiyə olunub. Ölkəmizdə yaradılan azad iqtisadi zonaların idarə edilməsi və inkişafı, həmin

zonalarda səlahiyyətli qurumların hüquq və vəzifələri, xarici investorların hüquqları ilə yanaşı, Azərbaycan vətəndaşlarının da hüquqlarının qorunması və digər mühüm məsələlər burada öz əksini tapmışdır.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” Bakı, 6 dekabr 2016-cı il.
2. Farole, T., Akinci, G. (Eds.). (2011). Special economic zones: progress, emerging challenges, and future directions. World Bank Publications.
3. <http://www.bibliofond.ru/search/?keywords=специальные%20экономические%20зоны>